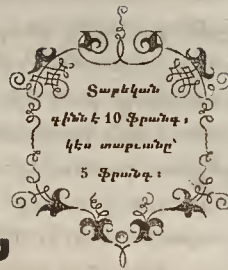

ԵՐԻՐԱՊԱՆ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 20.

1862

Ե. ՀԱՅՈՐ

Միաբանեալ
Աստուծոց գերիմերը :

(Հարո՛ւնալո՛ւի՛նն :

Ե. Գրնսըսի ու Նիպ-
րըսքէի օրինագիրը :

ըջափ որ Գլէյին առաջարկու-
թիւնները մեծ գծաութեանց
ու վէճերու պատճառ տուած
էին, այնչափ ալ ընդունուելէն
ետքը՝ երկարատեւ խաղաղու-
թեան պատճառ համարուեցան.
մինչեւ ծերակուտի անդամնե-
րէն մէկն առաջարկեց որ աս
որոշումն իբրեւ վերջին ու ան-

փոփոխական սեպուի: Պալլըիմորի Կահրէցընտրու-
թեան համար գումարուած ժողովքին մէջ ալ եր-
կու կողմնակցութիւնը միաբանեցան որ անկէ ետքը
մէյ մ'ալ գերեաց խնդիրը մէջտեղը չհանեն: Աս
միութեան արդիւնքն ան եղաւ, որ գրեթէ առանց
հակառակութեան երկու կողմնակցութիւններն ալ
Բիիրս զօրապետը գահերէց ընտրեցին:

Սակայն աս գեղեցիկ յոյսը երկարատեւ չեղաւ:
Արդէն 1853 Գեկտեմբերի 15ին Տոճ ծերակուտի ան-
դամը Նիպրըսքէ գաւառը կարգաւորելու նկատմամբ
առաջարկութիւն մ'ըրած էր: Աս անուամբ կ'իմա-
ցուէր՝ Դեքսաս, Աքանզաս եւ Միսսուրի գաւառնե-
րուն մէջտեղն եղող երկիրը, որն որ յառաջագոյն
Կալիֆորնիա Միաբանեալ նահանգաց ծախուած Լուի-
զիանա նահանգին մէկ մասն էր: Միսսուրիի դաշնա-
դրութեան համաձայն աս գաւառն ան մասին կը վե-
րաբերէր, որուն մէջ գերութիւնն ընդ միշտ արգե-
լեալ էր. ուստի մեծ զարմանք պատճառեց ամենուն,
երբ որ ծերակուտի անդամներէն Տրէլլաս նոյն խնդի-
րը մէջտեղը հանելով, հետեւեալ երեք առաջարկու-
թիւններն ըրաւ: 1. Նոր կազմուած տէրութեանց մէջ
գերութեան նկատմամբ ելած ամէն խնդիրներուն ու-
րոշումը՝ տեղւոյն բնակիչներէն աս վախճանին համար
ընտրուած պատգամաւորներուն թող տրուի: 2. Ա-

մէն անձնական ազատութեան վերաբերեալ խնդիր-
ներն անկէ ետքը տեղական դատաստանարանն որոշէ,
միայն վերնագոյն ատենի մը բողոքելու իրաւամբ:
3. Սահմանադրութեան մէջ փախստական գերեաց
նկատմամբ եղած որոշումները՝ բոլոր տէրութեանց մէջ
արժեն:

Ասիկց զատ՝ նոյն երեք սկզբունքները գործա-
դրութեան մերձեցնելով, առաջարկեց որ Գրնսըս ու
Նիպրըսքէ գաւառները կարգաւորուին, գերութեան
վերցուելուն կամ չվերցուելուն նկատմամբ չափաւո-
րիչ պայման մը չդնելով: Եւ երբ որ ծերակուտի
անդամներէն ոմանք ըսին, որ ասիկայ Միսսուրեան
դաշնաւորութեան ջնջումն է, Տրէլլաս նոր առաջար-
կութիւն մ'ալ ըրաւ, որով Միսսուրեան դաշնա-
դրութեան յետսկոչումը կը պահանջէր: Թէ աս ա-
ռաջարկութեան եւ թէ օրինագրոյն վրայ երկայն ժա-
մանակ վիճուելէն ետքը, վերջապէս 1854ին Մարտի
3ին երկուքն ալ 14 քուէի դէմ 37 քուէով ընդու-
նուեցան: Նոյնպէս պատգամաւորաց սենեկին մէջ 100
քուէի դէմ 113 քուէով ընդունուեցան: Ըստ այսմ,
Նիպրըսքէ ու Գրնսըս գաւառները Դաշնակցութեան
մէջ առնուած ժամանակին, իրենց սահմանադրու-
թեան համաձայն՝ կամ իբրեւ գերի ունեցող եւ կամ
իբրեւ գերի չունեցող նահանգ պիտի ընդունուէին:

Աս որոշման համաձայն, անկէ ետքը համաժո-
ղովն իշխանութիւն չունէր՝ երկրի մը մէջ գերութիւն
խոթել կամ արգելուլ. այլ իւրաքանչիւր երկրին
բնակիչները կատարեալ ազատութիւն ստացան իրենց
ներքին իրողութիւնները, եւ ըստ հետեւորդի՝ գերեաց
խնդիրն ալ, ուղածնուն պէս կարգաւորելու, միայն թէ
Դաշնակցութեան սահմանադրութեան հակառակ բան
մը չընեն: Ասով գերեաց կողմնակիցները՝ գերութեան
խնդիրը համաժողովոյն անորոշ ու անհաստատ որոշ-
մունքներէն հանելով եւ գործադրական պատերազմի
դաշտի վրայ փոխադրելով, իրենց դիտած վերջին ու
գլխաւոր վախճանին հասան, որ էր՝ գերութիւնը բո-
լոր Դաշնակցութեան մէջ տարածել: Եւ ասիկայ
այնչափ աւելի դիւրաւ յաջողեցաւ, որչափ նոյն ժա-
մանակ համաժողովոյն մէջ գլխաւոր ազգեցութիւն
ունեցողներն իրենք էին, եւ իրենց Բիիրս կողմնա-

կցին գահերէց ընտրուելէն ետքը, Գաշնակցութեան բոլոր պաշտօններն իրենց ձեռքն անցած էին: Ուստի զարմանալի բան մը չէր, որ Գրնսըսի ու Նիպլըսքէի օրինագրոյն հաստատուելէն ետքը՝ Միսսուրի գաւառէն գերեաց կողմնակիցներու գունդ մը Գրնսըս յարձակելով, հոն գտնուող գերեաց հակառակորդները բռնի դուրս վռնտեց, եւ երկրին մէջ գերութիւն հաստատեց:

Սակայն գերութեան կողմնակիցներուն՝ մարդկային ու քաղաքային օրինաց հակառակ աս ըրածներուն, նոյնպէս Գրնսըսի մէջ եղած սոսկալի արիւնհեղութեանց ու շփոթութեանց վրայ, չէ թէ միայն գերեաց հակառակորդները, այլ նոյն իսկ չափաւորեալ ռամկապետականք շատ զայրացան: Հուիգները, որոնք 1852ին գահերէցընտրութեան ժամանակ յաղթուած էին, նոյն ատեն ժողովողեան ընդհանուր տագնաթութիւնը տեսնելով՝ հոգի առին, եւ ռամկապետականներուն մէկ մասին հետ միաբանելով, հասարակապետական անուամբ կողմնակցութիւն մը կազմեցին, որուն վախճանն էր՝ ամենայն եղանակաւ գերութեան տարածուելուն դէմ գործել: Ասոնք 1856ին փետրուարին փիլատելփիա առանձին ժողով մը գումարեցին, եւ որոշեցին որ Ֆրիմոն գերեաց հակառակորդը գահերէց ընտրեն: Ռամկապետականք ալ նոյնպէս նոյն տարին Յունիսի 2ին ժողովք մ'ըրին, եւ որոշեցին որ գահերէց ընտրեն Պրոքսընըն՝ խիստ ռամկապետն ու գերեաց կողմնակիցը: Եւ թէպէտ հասարակապետականներն աւելի բազմաթիւ էին, այնպէս որ գրեթէ հաստատուն կ'երեւար որ իրենց ընտրելին գահերէց պիտ'որ ըլլայ. սակայն գերեաց կողմնակիցները սպառնալիքներով ու ամէն տեսակ անիրաւ ու ապօրինաւոր միջոցներով 20 նահանգներուն քուէն իրենց կողմը ձգեցին, ուր որ Ֆրիմոն հազիւ 11 նահանգներուն քուէն ընդունեցաւ. այսպէսով Պրոքսընըն Գաշնակցութեան գահերէց եղաւ:

Հասարակապետականներուն իսկզբան ցուցըցած հաստատութիւնը՝ նոր գահերէցին աչքը վախցուց եւ չափաւորեալ ընթացք մը բռնելու ստիպեց: Բայց վրան շատ ժամանակ չանցած, սկսաւ յայտնի գերութեան կողմը բռնել: Միայն իր համախոհները պաշտօնի կրնային հասնիլ, իրեն դէմ գնդը անմիջապէս պաշտօնէն վար կ'առնուէր եւ տեղը սաստիկ ռամկապետական մը կը դրուէր: Ասով կամաց կամաց երկու կողմնակցութեանց մէջ պաղուծիւն մտաւ, որն որ երթալով սպառնական դիրք մը սկսաւ առնուլ: Նոյն ժամանակները պատահած դէպք մ'ալ ռամկապետականներուն կատաղութիւնը շատ զրգռեց: Ճոն Պրաւն անուամբ յանդուգն ու աներկիւղ նաւապետ մը, որն որ Գրնսըս գաւառին մէջ գերութեան կողմնակիցներէն շատ նեղութիւն կրած էր, մտածեց որ Վիրգինիայէն սկսեալ՝ բոլոր մէկալ գաւառներուն մէջ գերեաց զինեալ ապստամբութիւն մը հանէ, եւ ասով ռամկապետականներուն մահացու հարուած մը տայ: Պրաւն աս դիտաւորութեամբ 1859ին Հարբէրս

Ֆերրիի զինանոցին յարձակմամբ տիրեց: Բայց աս յանդուգն ձեռնարկութեան առանց պատրաստութեան ձեռք զարկած ըլլալով, ոչ իր կողմնակիցներէն եւ ոչ գերիներէն օգնութիւն գտաւ, ուստի եւ վրան իրկուած զօրքերէն յաղթուելով՝ բռնուեցաւ: Աս դէպքը գերութեան կողմնակիցները շատ զայրացուց, վասն զի կը կարծէին որ հասարակապետականներուն դրդելովն եղած է: Սակայն ետքէն եղած քննութիւններէն յայտնի իմացուեցաւ որ հասարակապետականք անոր մէջ ամենեւին մաս չունէին, այլ Պրաւն ինք իր գլխուն այնպիսի յանդուգն ձեռնարկութեան ձեռք զարկած էր:

Աս դէպքին պատահելէն գրեթէ տարի մը յառաջ, Պրոքսընըն գահերէցը Գրնսըս գաւառին ռամկապետական կողմնակցութիւնէն շինուած սահմանադրութիւն մը համաժողովոյն առջեւ դրած ու առաջարկած էր, որ նոյն գաւառը Գաշնակցութեան մէջ առնուի: Պատգամաւորաց սենեակը, որուն մէջ հասարակապետականք աւելի բազմաթիւ էին, նոյն սահմանադրութեան քննարկարարութեանց մէջ շինուած ըլլալը գիտնալով, ըսաւ թէ Գրնսըսի բնակիչներուն հարցուի որ նոյն սահմանադրութիւնը կ'ընդունին թէ չէ: Սակայն Պրոքսընըն յանձն չառնելով, նոյն տարին ասոր վրայ չկրցան որոշում մ'ընել: Վերջապէս 1860ին Գրնսըսի ժողովուրդը համաժողովոյն առջեւընոր սահմանադրութիւն մը դրաւ, որուն մէջ գերութիւնը կ'արգելուէր: Աս սահմանադրութիւնն ընդունուեցաւ, եւ Գրնսըս գաւառը 1861ին Յունուարի 28ին՝ առանց գերութեան՝ Գաշնակցութեան մէջ առնուեցաւ:

Աս միջոցներուն երկու կողմնակցութիւնք ալ գահերէցընտրութեան համար պատրաստութիւն տեսած էին. բայց աս անգամ գերութեան կողմնակիցներուն յաջողութեան յոյս մը չէր երեւար: Հասարակապետականք 1861ին Մայիսի 16ին 2իկադոյ ժողովք ըրին ու իրենց կողմանէ գահերէցի ընտրելի որոշեցին Պրոքսընըն Լինգըն: Նոյն ժողովքին մէջ սահմանեցին նաեւ որ գերութեան դէմ՝ քանի մ'որոշումներ ընել տան համաժողովոյն, որոնք հետեւեալ գլխաւոր կէտերէ կը բաղկանային: Ա. Գաշնակցութեան սահմանադրութիւնը Միաբանեալ նահանգաց երկիրներուն մէջ գերութիւնը թոյլ կու տայ ըսելը, հակառակ է սահմանադրութեան, նոյնը շինողներուն եւ յառաջագոյն դրուած օրէնքներուն: Բ. Միաբանեալ նահանգներն ըստ օրինաց եւ ըստ իրաւանց կրնան միանաւանդ թէ պարտական են գերութիւնն արգելուլ: Գ. Ափրիկէէն գերի բերելը՝ որն որ տակաւին ազգային դրօշին տակ կը շարունակուի, հակառակ է մարդկութեան եւ Գաշնակցութեան օրինաց, ուստի եւ աս նախատեսաց առջեւն առնուլը համաժողովոյն պարտքն է:

Մնացածը հաւանգամ:

ՎԵՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Խոսքիսի համաձայն պատմութիւնը:

Ը.

Իտալիայի մէջ՝ զաղղիական մեծ յեղափոխութեան ատենէն սկսեալ՝ պատահած դէպքերը:

Ա. Մ Ի Ջ Ո Յ

1789—1815.

Հիմայ քիչ մ'ալ Իտալիայի ուրիշ կողմերը նայինք: Գենուայի ազնուապետական հասարակապետութիւնը՝ թէպէտ եւ Վենետիկի պէս անկարգ ու տկար չէր, բայց հոն ալ ռամկապետական գաղափարներով լցուած խել մը տաքգլուխ մարդիկ՝ Մորանտի անունով մէկու մը առաջնորդութեամբ զօրաւոր կողմնակցութիւն մը կազմելով, գահեկեցին (փոխ) աղերսագիր մը տուին՝ որ ծերակոյտը երկրին հին սահմանադրութեան մէջ քանի մը փոփոխութիւններ ընէ: Ծերակոյտը զեռ որոշում չըրած՝ Գենուայի բնակչաց մէկ մասն ու խել մը երիտաւարներ կը պատրաստուէին զէնք առնուլ եւ ազնուականաց վրայ յարձակիլ: Աս եղբիւններն ալ եկեղեցականաց օգնութեամբ ստորին ժողովրդեան ու գործավարաց մէկ մասը զինելով, մէկաշնոյն գէտ պատրաստ կը կենային: Երբ որ (Մայ. 22.) ամէն դի ծանուցուեցաւ Գաղղիացւոց աղղեցութեամբ Վենետիկի հասարակապետութեան մէջ անցածները, Մորանտեանք առ հասարակ զինաւորած՝ դուրս յարձակեցան ու կ'ուզէին քաղաքին գլխաւոր տեղերը բռնել: Իրենց հակառակորդները վրանին հասան, իրենց առէկ կոտորած մ'ըրին. եւ որովհետեւ Գաղղիացւոց անոնց օգնական ըլլալը գիտէին, անոնցմէ ալ շատ անձինք մեռցուցին:

Պոնաբարդէ աս դէպքերուն լուրն առածին պէս՝ շուտ մը իր օգնական զօրապետը հոն խաւրեց ու սաստկութեամբ պահանջեց՝ որ բռնուած Գաղղիացիներն ազատ թողուին, իրենց եղած անիրաւութեան համար հատուցում ըլլայ, ու ժողովրդեան ձեռքը զէնք տուող երեք գլխաւոր պաշտօնեայք բանտարկուին: Ասով Մորանտեանք եւ ուրիշ ապստամբները սիրտ առնելով, նորէն մէկ եղան զօրացան ու ծերակուտին բռնութեամբ պահանջեցին՝ որ Վենետիկի ծերակուտին ըրածին պէս՝ բոլորովին լուծուի, այսինքն ազնուապետական կառավարութիւնը քակուի վերջնայ: Աս ըլլալէն ետքը՝ առ ժամանակեայ կառավարութիւն մը դրուեցաւ ու անմիջապէս Պոնաբարդէին պատգամաւորներ խաւրեցան՝ որ անոր հետ Գենուայի հասարակապետութեան տրուելու ազատական սահմանադրութեան վրայ որոշում ընեն:

Աս միջոցին Պոնաբարդէ Միլան նստած, չէ թէ միայն ասանկ Իտալիայի մասնաւոր տէրութեանց յեղափոխութեան կ'օգնէր եւ զանոնք ուղածին պէս կը կարգադրէր, հապա նաեւ ընդհանուր Իտալիա կերպարանափոխ ընելով՝ նոր կառավարութիւն մը հաստատելու հնարքներ կը մտածէր: Վենետիկի հասարակապետութիւնը, որն որ արդէն կերպարանափոխ եղած, իր երկիրներուն մեծ մասը՝ ուստի եւ իր զօրութիւնն ու վտան-

գաւորութիւնը կորսնցուցած էր, առ այդմ իր անկախութեան մէջ թողուց, սոյնպէս եւ Գենուայի կերպարանափոխ եղած հասարակապետութիւնն ալ՝ նոր ազատական սահմանադրութիւն մը տալով ազատ ձգեց: Իսկ ասոնցմէ դուրս Վերին ու Միջին Իտալիայի մասնաւոր Լոմբարտիայի ու Վենետիկի ցամաք երկրին, ինչպէս նաեւ Հռոմայի քահանայապետին մասէն առնուած՝ գաւառներէն ամբողջ հասարակապետական կառավարութիւն մը յօրինելու որոշեց: Ուստի ան ատենուան Լոմբարտիայէն, Մոսենայի ու Ռեծիոյի դքսութիւններէն, Պոնենայի ու Ռաւեննայի կուսակալութիւններէն, Ռոմանետա նահանգէն, ու Պերկամոյի, Պրեշիայի եւ Մանդուայի վիճակներէն, մինչեւ Ատիճէի եզերքը, որոնց մէջ շատ ընտիր ամբողջներ, նաւահանգիստներ ու երեք միլիոն վեց հարիւր հազար բնակիչք կային, առանձին եւ ուրիշ Իտալական տէրութիւններէ բաժնուած Հասարակապետութիւն մը կազմեց, Այսբալէան անուամբ, որուն բոլոր երկիրը 11 բաժին կամ նահանգ կը բաժնուէր ու գլխաւոր քաղաքն էր Լոմբարտիայի Միլան քաղաքը: Աս Հասարակապետութեան յարմարեցուց Գաղղիայի նոր սահմանադրութիւնը, որուն համեմատ Իտալացւոց աղղը հինգ վերակացուներ (directeur) պիտի ընտրէր. բայց Պոնաբարդէ հոս ալ իր անձնական իշխանութիւնը բանեցընելով՝ աս առջի հեղ միայն՝ նոյն հինգ վերակացուներն ինք ընտրեց. նոյնպէս եւ երկու սենեակներուն այս ինքն Ա. 80 Ծերոց ու Բ. 160 Երիտասարդաց խորհրդոյ ատենաներուն անդամներն ինք որոշեց ու անուանեց:

Նոյն ատենները Պոնաբարդէ նաեւ Գենուայի Հասարակապետութեան համար ալ քանի մը կարգաւորութիւններ ըրաւ: Առջի խռովութիւններուն վրայ (որոնք Մայիս ամսոյն մէջ եղած էին) քանի մը ամիս անցնելէն ետքը, ուրիշ աւելի մեծ խռովութիւն մ'ալ ելաւ, որն որ բոլոր հասարակապետութեան կործանման պատճառ պիտ'որ ըլլար: Բայց մտերն ըլլող Գաղղիայի զօրքը մէջ մտնելով՝ խաղաղութիւնը հաստատեցին. որուն վրայ Պոնաբարդէ նոյն իսկ Գենուացւոց խնդրելով իրենց նոր սահմանադրութեան մէջ քանի մը փոփոխութիւններ ըրաւ, ազնուականաց ու եկեղեցականաց քանի մը մասնաւոր իրաւունքներ թող տալով, որպէս զի գոհ ըլլան ու նոր (ռամկապետական) հասարակապետութեան հաստատ մնալը չարգելեն: Ասանկով Պոնաբարդէին ազդեցութեամբ Գենուա նոր սահմանադրութեամբ իր հասարակապետական կարգաց մէջ հաստատելով՝ նոր անուամբ Լիգուրեան Հասարակապետութիւն անուանեցաւ:

Մինչեւ Հիմայ Իտալիայի համար Պոնաբարդէին ըրածներն ըստ մասին Լէոպէնի դաշնաց նախակարգ պայմաններուն համեմատ, ըստ մասին ալ անոնցմէ դուրս էին: Ուստի երբ որ (1797) Սեպտեմբեր ամսոյն սկիզբները Փրիւլի Ուտինէ քաղաքին մէջ Պոնաբարդէ եւ Աւստրիայի կայսեր զեապանները՝ Գաղղիայի եւ Աւստրիայի մէջ դրուելու խաղաղութեան դաշնաց համար ժողովուեցան, ու երկայն խորհուրդներէն ետքը վերջապէս (Հոկտ. 17.) դաշինք հաստատեցաւ, Իտալիայի նկատ-

մամբ ալ հետեւեալ յօդուածները կամ որոշմունքները դրուեցան: Ա. Աւստրիայի կայսրը [Թէ Իտալիայի մէջ ու թէ անկից դուրս Գաղղիայի թողուցած երկիրներուն տեղը կ'ընդունի Վենետիկի կղզին, իր ուրիշ փոքր կղզիներովը, ինչպէս նաեւ նոյն հասարակապետութեան տակ ըլլող Իտալիայի ցամաքը մինչեւ Մանդուա ու Ատիճէ, (նաեւ՝ Գաղմատիա իր կղզիներովը, Իստրիա, Փրիուզ ու Պոգաա տի Գադարը): Բ. Նոյն կայսրը կը ճանչնայ ու կ'ընդունի Այսրալպեան հասարակապետութիւնը, որն որ կը բովանդակէ՝ բաց ի վերը յիշուած տեղերէն՝ նաեւ Վէրդին կամ Վալդըին նահանգը: Գ. Նոյն կայսրը կը խոստանայ Մոսկոնայի դքսին՝ Իտալիայի մէջ կորսնցուցած դքսութեան երկիրներուն տեղը՝ Գերմանիայի Պրայզկաւնահանգը տալ: Դ. Վենետիկի հասարակապետութեանն առնուած ԅոնիական կղզիները Գաղղիայի իշխանութեան տակ կը մնան: Աս դաշինքը՝ Գաբիոյ ֆոքսիոյ իտալացիներէն որպէս կ'անուանի:

Գաղղիայի Վերակացուաց ժողովն աս խաղաղութեան դաշինքը, զորն որ Պոնաբարդէ իր առանձին իշխանութեամբը հաստատած էր, վաւերացնելէն ետքը, զնոյն Պոնաբարդէ Անգլիայի դէմ խաւրուելու բանակին ընդհանուր սպարապետ անուանեց ու Իտալիայէն Գաղղիա կանչեց: Պոնաբարդէ զիտալիա չթողուցած՝ քանի մը կարգաւորութիւններ ալ ըրաւ: Նոր կանգնուած Այսրալպեան հասարակապետութեան վրայ հսկելու համար մասնաւոր պայմաններով 30 հազար Գաղղիացի զօրք թողուց Պերթիէ զօրապետին հրամանին տակ: Վենետիկի մէջ գտնուող Գաղղիացի զօրքը հանեց ու անիկայ Աւստրիացուց աւանդեց:

Պոնաբարդէին դեռ Իտալիա եղած ատենն ալ, բայց աւելի եւս անոր հեռանալէն ետքը՝ (1797 Սեպտ. Գեկտ.) երկրին հին ու նոր տէրութեանց ու կառավարութեանց մէջ շփոթութիւններն ու յեղափոխութեան անկարգութիւնները պակաս չէին ըլլար: Գենուայի Լիգուրեան հասարակապետութիւնը [Թէպէտ արտաքուստ աղէկ ու հանդարտ կ'երեւար, բայց ներքուստ եւ ի ծածուկ աղնուականաց ու ստորին ժողովրդեան կամ ռամկակապետականաց իրարու դէմ ունեցած չափազանց պահանջմունքը՝ կառավարութեան յաջողութեամբ առաջ երթալուն արգելք կ'ըլլային: — Այսրալպեան հասարակապետութեան մէջ անկարգութիւններն ու շփոթութիւնները շատ աւելի սաստիկ էին. որոնց գլխաւոր գործողութիւնները չափազանց ռամկակապետականք Գաղղիայի զօրաց ռամկակապետական հոգւոյն ու աղքեցութեան հետեւելով ու անոր ապաւինելով՝ իրենց ուղածը յառաջ տանելու կ'աշխատէին ու միշտ նորէն նոր շփոթութիւններ կը հանէին: — Սարգինիա՝ Թէպէտ Գաղղիայի հասարակապետութեան դաշնակցած էր, իր միապետական կառավարութեամբը շատ նեղութիւն կը քաշէր: — Սոյնպէս եւ Բարմայի ու Տոսկանայի տէրութիւններն իրենց սահմանակից Իտալիան հասարակապետութեանց օրինակովն իրենց ժողովրդոց մէջ այլեւայլ յեղափոխական շարժմանց ծագեցնելու ապահով չէին: — Նոյն հանգա-

մանքը նաեւ Նեապոլոյ ու Հոմայի տէրութիւններն անհանգիստ կ'ընէին: Նեապոլոյ տէրութիւնը Գաղղիացուց աղքեցութիւնն իր տէրութեան մէջ խափանելու համար ամէն կերպ խիստ միջոցներ կը բանեցընէր. մինչեւ նոյն իսկ Գաղղիայի դեսպանին հետ խստութեամբ կը վարուէր. բայց Գաղղիա՝ Իտալիայի մէջ նոր պատերազմ մը սկսիլ չուզելով՝ իր դեսպանին կ'ապսպրէր որ զգուշ կենայ ու յեղափոխականաց ձեռնտու չըլլայ:

Պիտի շարունակուի:

ԱՊՐԵՐԵՐԱՅԵՆ

Բրիտն կամ Որիզ:

Բրիտն կամ որիզ՝ 3—4 ոտք բարձր ցօղունով, 1—1½ ոտք երկայն ու 1/2—2 մատ լայն տերեւներով, երկայն եւ ուշ հասնող հասկի նման ծաղկներով սիլվաբոյսի մը հոնտն է, որն որ հին ժամանակէ վեր Ասիայի հարաւային կողմերը կը մշակուէր: Բայց հաւանական չ'երեւար որ միայն հին աշխարհքին տեղական տունկ մ'ըլլայ, ինչու որ Հարաւային Ամերիկայի ներսերը, ինչպէս Ռիոյ - Նէկոյի ու Փարայի մէջ ինք իրմ բուսած գտնուեցաւ: Որպէս զի բրիտն առուտրի նիւթերուն կարգն անցնի, կեղեւները մաքրուած պիտի ըլլան, որն որ աղօթեաց ձեռքով կը կատարուի:

Բրիտնի հատերը ձուածեւ երկայն են ու քիչ մը տափակ, 2—2½ դիմ երկայնութեամբ եւ գրեթէ 1/2—3/4 դիմ հաստութեամբ, եւ թեթեւ շերտեր ունին: Հատերուն մէկ ծայրը շեղ ներս մտած կ'ըլլայ, դժուարաւ կը փշրին եւ համ ու հոտ չունին: Կեղեւը հանուած բրիտնը՝ չորցընելէն ետքը տակաւներու կամ պարկերու մէջ կը լեցընեն: Բայց շատ անգամ, գլխաւորաբար Արեւելեան Հնդկաստանին, կեղեւներով Եւրոպա կը բերուի, վասն զի աս վիճակին մէջ ծովէն չ'իջնափի, ու Եւրոպա գալէն ետքը կեղեւը կը հանուի:

Բրիտնի սերմնացանութիւնը Եւրոպա Ապրիլ վերջերը կամ Մայիսի սկիզբները կ'ըլլայ, իսկ հոնձքը՝ Սեպտեմբերի վերջերը կամ Հոկտեմբերի սկիզբները:

Բրիտնը՝ ճաքոնացուց, ճենացուց, Հնդկաստանի այլեւայլ ժողովրդոց, Ասիական Արքիպելագոսին, Մատակասղարի ու Մոզամպիքի ծովկերեայ բնակչաց ու Կուինայի հասարակ կերակուրն է: Նմանապէս հիւսիսային Ափրիկէի, Փոքր Ասիայի, Պարսկաստանի ու բոլոր հարաւային Եւրոպայի սովորական պարէնն եղած է: Մէկ խօսքով ուրիշ ամէն տնկերէն աւելի մօրթ կը սնուցանէ:

Բրիտնը գլխաւոր երկու տեսակ ունի, Մօրային ու Լեռնային: Մօրայինը՝ ցած ու խոնավ երկրի վրայ կրնայ մշակուիլ, որն որ ջրանցներու եւ գետերու միջնորդութեամբ ջրոյ տակ պիտի կարենայ թաղուիլ, որովհետեւ եթէ կ'ուզուի որ յաջողի, արմատները գրեթէ անընդհատ ջրոյ մէջ պէտք են մնալ. անոր համար բրիտն մշակութեան տեղուանքը միշտ անառողջ կ'ըլլան: Լեռնայինը՝ բարձր գիւղով խոնավ տեղեր կ'ուզէ: Աս բրիտնը մօրային բրիտ-

ձէն երկայն, ճերմակ, պինդ ու համով է, բայց անոր չափ առատաբեր չըլլալուն՝ տուրեւառի մէջ խիստ քիչ կը գտնուի:

Բրինձի գլխաւոր տեսակներն ասոնք են:

Ա. Ամերիկայի բրինձ: Ամերիկայի ցամաք երկրին, նմանապէս Արեւմտեան Հնդկաստանի քանի մը կղզիներէն, վրայ շատ բրինձ կը մշակուի, որուն ամենէն աղէկ ու սուղ տեսակն է,

1. Հարաւային կարողնայինը: Աս բրինձը՝ բարակ գծերով՝ ճեփ ճերմակ՝ թափանցիկ ու շատ համով հատեր ունի, որոնք խալական բրինձէն երկայն, նեղ ու սպիտակ են: Կարողնայի մէջ բրինձի համար երկիրը կը հերկեն ու ցորենի պէս կը ցանեն: Վրան 8—10 օր անցնելէն վերջը կը բուսնի: Երբ որ տնկերը 6 մասնաչափ կ'ըլլան, գերիններն երկրին խոտերը կը մաքրեն ու մինչեւ տնկերուն ծայրը՝ ջրոյ տակ կը թաղեն. 3—4 շաբաթէն ետքը՝ ջուրը կը թողուն որ վազէ երթայ, եւ փնառակար խոտերը երկրորդ անգամ մաքրելէն ետքը, նորէն ջրոյ տակ կը թաղեն, ու հունձքի ժամանակէն քանի մը օր յառաջ թող կու տան որ վազէ: Հնձելէն ետքը՝ հասկերը շատ ժամանակ պիտի չորան, ետքը մեքենաներով կամ Եւրոպա եղածին պէս դաւաղաններով բրինձը հասկերէն կը բաժնեն եւ աղօրեաց ձեռքով կեղեւները մէկդի կ'առնուն ու կը մաքրեն: Աս Հարաւային կարողնայէն տարին 650—700,000 կենդինար բրինձ կ'ելէ. իսկ Միաբանեալ Նահանգներուն մէկալ կողմերէն՝ հազիւ 200—250,000 կենդինար:

2. Պրագլիկայի բրինձ: Աս տեսակը՝ երկայն, մեծ, կարմիր գծերով ու թափանցիկ ճերմակ գոյնով հատեր ունի. թէեւ կարողնայի բրինձէն քիչ մը վար է, բայց խալականէն ու մէկալ տեսակներէն աւելի աղէկ է:

Բ. Արեւելեան Հնդկաստանի բրինձ: Արեւելեան Հնդկաստանի բրինձ ըսելով՝ չէ թէ միայն բուն Հնդկաստանինը կ'իմանանք, հապա Ասիայի, նաեւ Աֆրիկէի այլեւայլ տեղերէն յառաջ եկածը: Ինչպէս որ վերը յիշեցինք, բրինձը՝ Արեւելեան Հնդկաստանի, Ճաբոնի, Ճեւնաստանի ու Ասիայի մեծ մասին ժողովրդոց գլխաւոր սննդարար կերակուրներէն մէկն ըլլալով, աս երկիրներէն եւ ուրիշ շատ կղզիներու մէջ, բրինձի մշակութիւնն առ հասարակ տարածուած է: Բայց եւրոպական առուորի մէջ գտնուողը՝ հասարակօրէն ճաւա կղզեցոյն է, իսկ բուն Արեւելեան Հնդկաստանի տեսակէն՝ միայն Պենկալիայի ու Գորոմանտէլի ծովեզերքին բրինձը կը գտնուի:

1. Ճաւայի բրինձն ընտիր ու սննդարար տեսակներէն է. շատ կոտորած հատեր ունենալուն պատճառաւ՝ Հըլանտա երկրորդ անգամ կը մաքրուի ու սեղանի բրինձ անուամբ կը ծախուի, որն որ գրեթէ կարողնայի բրինձի կը հաւասարի:

2. Բուն Արեւելեան Հնդկաստանի բրինձը՝ նեղ, երկայն ու շատ պինդ հատեր ունի: Ասոր ստորին տեսակները՝ կոտորած հատերով խառն ըլլալով, հարիւրին 20—25 ցած գնով կը ծախուին: Բաթնա ըսուած բրինձը, Պենկալիայի, կարողնայի ու Խտալիայի բրինձէն ա-

ղէկ է: Գորոմանտէլի ծովեզերքը գտնուած բրինձի տուրեւառը՝ Հնդկաց ձեռքն է: Գորոմանտէլի բրինձին մեծ մասը՝ Մալապարի ծովեզերքը, Սէյլան կղզին ու Արեւմտեան Հնդկաստանի կ'երթայ: Կալիաթայէն ամէն տարի շուրջ 1½ միլիոն կենդինար բրինձ կը հանուի, որուն եւ ոչ հինգերորդ մասն Եւրոպա կու գայ. մնացածը Հնդկաստանի այլեւայլ կողմերը, Պուրպոն ու Մաւրիտիոս կղզիներն ու Հարաւային Ամերիկա կը խաւրուի:

3. Ճաբոնի բրինձ: Աս երկիրն Ասիայի ամենալաւ բրինձը յառաջ կը բերէ, Հնդկաստանի առատութեամբ: Թէեւ պզտիկ հատեր ունի, բայց շատ ճերմակ է ու սննդարար: Խիստ քիչ անգամ Եւրոպա կը բերուի: Ճեւնաստան ալ առատ ու աղէկ բրինձ ունի, սակայն Եւրոպայի առուորի մէջ չ'իտեսնուիր:

Մնացածն ուրիշ անգամ:

— 38583380 —

ՄԱՐԿԱՐԶԱԳՐԱՅԻՆ

Յնորից մայրաքաղաքը կամ Սան Ֆրանչեսկոյ:

Սան Ֆրանչեսկոյ՝ բախտախնդիրներու կայանքը, ոչնչին աստուածացուցումն ու չնչենագոյն մեծութեան յաւիտենական յիշատակարանն է: Մէյ մը քաղաքն աշտններնու առջեւ նկարենք իր բովանդակ ոսկւոյ չքերովութեան ու արուեստից յառաջադիմութեան մէջ: Իր ծոցը կը բովանդակէ ճէնկիղխանի մը գանձերն ու ամբողջ երկրի մը արուեստականութիւնը: Քաղաքին կէսը շինուած է առաջին գաղթականութենէն մնացեալ աւերակներուն վրայ, որն որ գաղթականութեան հաստատուելուն առաջին տարիները հրոյ ճարակ եղած էր: Քաղաքին ճամբաներն բոլոր մեծի մասին փայտեայ կամրջի անցքերէ կը բաղկանան: Փայտէ ու առագաստի լաթերէ շինուած ոլորմելի տնակներու եւ հիւղերու քով, քարէ կամ երկաթէ յաղթ ու փառաւոր պալատներ կը տեսնուին: Աս փայտէ, քարէ, լաթէ ու երկաթէ տներու ժողովքն արդէն ինք իրմէ աչաց չքնաղ տեսարան մը կը ներկայացնէ. բայց ասկից աւելի զարմանալի նկարագիր մը կու տան հոն գտնուող բազմաթիւ բախտախնդիրները: Բոլոր տները (հոն ամէն տուն խանութ է) տանիքէն սկսեալ մինչեւ գետինը հսկայալեւալ ցուցակներով ծածկուած են, որոնց վրայ պլանդակ գրերով եւ պլանդակագոյն նկարներով անցաւորաց իմաց կը տրուին ծախուած նիւթերը: Խանութին կամ տան տիրոջ ծախածներն ու ըրածները՝ դռներուն վրայէն, պատուհաններուն տակէն ու յարկէն վար կախուած կը տեսնուին:

Հոն ամէն բան կայ ու ոչինչ կայ: Սան Ֆրանչեսկոյ բոլոր կարելի քաղաքներուն խառնուրդն է. սակայն եւ այնպէս աւելի աւագակաց պրի կամ ընդարձակ խենթանոցի մը կը նմանի: Մարդ կրնայ հոն գտնել՝ կտոր մը Փարիզ, կտոր մը Ղանաոն, կտոր մը Ապրոսցոյ եւ վերջապէս կտոր մը գոթիք: Նոյն իսկ

Գալիֆոռնիայի ոսկին հոն հնարագիտութեան նիւթ եղած է. վասն զի ոսկին ոսկւոյ բովերու մէջ չի գտնուիր, հապա նենգութեան, շաղկրատութեան եւ նաեւ աշխատանաց մէջ: Եթէ մէկը ոսկի բրելով հարուստ ըլլալու դիտաւորութեամբ Գալիֆոռնիա կու գայ, այնպիսին ապահովապէս կրնայ եկածին չափ աղքատ ետ դառնալ: Ընդհակառակն արուեստի մը ձեռք զարնելու որ ըլլայ, քիչ ժամանակուան մէջ Արեսոս մը կը դառնայ: Գալիֆոռնիայի մէջ ոսկեհանութեան արուեստը ոսկի բրելու հանելու վրայ չէ, այլ ոսկի ձեռք անցընելու կերպը դիտնալու վրայ է: Ոսկի դառնելու վրայ չէ բանը, հապա ոսկի դառնողը կամ ունեցողը կեղեքելու վրայ: Ով որ Սան Ֆրանչեսկոյ ոսկեհան կ'ուզէ ըլլալ, պէտք է որ ամենայն ինչ ըլլայ: Պէտք է որ խոհակեր, պանդակի մը մէջ ծառայ, գործատան մը մէջ բանուոր, նաև մը մէջ նաւաստի, նաւահանգստին մէջ բեռնակիր, հիւան, միով բանիւ՝ ամենայն ինչ ըլլայ:

Պետրոս Գոլլինս անուամբ մէկու մը հետ ծանօթութիւն ունեցայ, կը պատմէ մէկը, որն որ 1848էն, այսինքն բուն ոսկեհանութեան սկիզբէն վեր, հոն կը բնակի, եւ Սան Ֆրանչեսկոյի հիմը դնողներէն մէկն է: Ասիկայ Սան Ֆրանչեսկոյ եկած ատեն՝ քովը եւ ոչ դանդ մ'ունէր, ուստի եւ հարկադրեցաւ ոսկւոյ բովերն երթալու խորհուրդը մէկդի ձգել, վասն զի նոյն ժամանակ այսպիսի ձեռնարկութեան մը սկիզբ ընելու համար, բաւական մեծ ստրկի գումար հարկաւոր էր: Ան ատեն ներք Սան Ֆրանչեսկոյի մէջ ամէն բան ոսկւով կը կըշռուէր: Հացին լիտրը մէկ տոլար կ'արժէր, գոյգ մը կօշիկը 60 տոլարով կը գնուէր, 6—8 ոտք լայնութեամբ սենեկի մը ամսական վարձքը 100 սղեռլին էր, պանրին լիտրը 15 ֆրանկով կը ծախուէր, եւ վերջապէս բժշկի մը (ան ալ ինչ բժիշկ) մէկ անգամ այցելութեան գալուն՝ 100 ֆրանկ կը տրուէր: Պետրոս Գոլլինս վերջիչեալ բախտախնդիրը հետզհետէ բեռնակիր, ծառայ ու հիւան եղեր է, եւ օրը գրեթէ 20 տոլար կը վաստակի եղեր: Ստոյգ է՝ բաց երկնից տակ կը պառկի ու միայն հացով եւ ջրով կ'ապրի եղեր, սակայն երկու ամսուան մէջ կըցեր է 400 տոլար աւելցնել, որով եւ ոսկւոյ բովերն երթալու բաղձանքին հասնիլ: Հոն երթալէն ետեւ՝ տեսեր է որ հազիւ օրըստօրական պէտքը կրնայ հոգալ, ուր որ յառաջագոյն ստակ կ'աւելցնէր, ուստի նորէն Սան Ֆրանչեսկոյ դառնալով՝ սկսեր է յառաջուան պէս ապրուստն աշխատութեամբ ճարել:

Նոյն ժամանակները սկսեր է նաեւ Սան Ֆրանչեսկոյի մէջ արուեստից բախտախնդրութիւնը: Տըլամար Գաղղիացի բախտախնդիրը մտածեր է որ այսչափ ոսկի ելած տեղը թէատրոն մը շինելը շահաւոր կրնայ ըլլալ: Իրօք ալ քիչ մը ետքը թէատրոն մը շիներ է, որն որ իսկզբան շատ այցելուներ ունեցեր է, բայց վրան շատ ժամանակ չանցած՝ երեսէ ձգուէր է: Ասան զի Գալիֆոռնիայի ոսկեհանները խաղաւ աները թէատրոնէն վեր կը դասեն: Այսպէսով թուղթ խաղալու հնարքն աւելի յաջողութիւն գտած է: Սան Ֆրանչեսկոյ հազիւ տասուերկու

տուն դառնաւ ատեն՝ անոնցմէ մէկը թուղթ խաղալու տեղ է եղեր: Քաղաքին ամէն թաղերուն եւ ամէն ճամբաներուն վրայ խաղաւ տներն հետզհետէ ան աստիճանի շատցած են, եւ հիմայ Սան Ֆրանչեսկոյի մէջ այնչափ խաղաւ տուն կայ, որչափ որ խանութ կայ, որ քիչ բան ըսել չէ: Յառաջագոյն ամէն բանով կը խաղացուէր, ոսկւոյ հատերով, ժամացոյցներով, ոսկի շղթաներով ու մատնիներով, միայն ստակով չէ. վասն զի նոյն ժամանակ հոն ստակը շատ հազուադէպ բաներէն մէկն էր: Խաղալու եկած ատեննին՝ ամէնքը պատերազմի գալու պէս, հրացաններով ու ատրճանակներով զինաւորեալ կու գային: Երբեմն ոսկւոյ հատերու ամբողջ պարկեր մէկտեղ կը բերէին եւ երբեմն վաստիւածնին բեռնակիրի մը ձեռքով հարկ կ'ըլլար տուն տանիլ: Բայց ասիկայ քիչ անգամ կը պատահէր, հասարակօրէն ստակը նոյն տեղը կը մնար: Ամէն խաղաւ տուն միանգամայն պանդակ էր, եւ մասնոցի չափ գաւաթ մը ըմպելիք ֆրանկ մը կ'արժէր: Խաղաւ հնարագիտութեան ետեւէն եկաւ սրճանոցի գիւտը: Խահուէի անունը Սան Ֆրանչեսկոյ անձանցմէ բան մըն էր: Գաղթականներէն ոչ մէկը հայրենիքէն բաժնուելէն ետքը նոյն ըմպելոյն համն առած էր: Ուստի հանճարեղ գլուխ մը ամենէն աւելի յաճախեալ ճամբաներէն մէկուն մէջ Անկախութեան սրճանոց մը բացաւ, ուր հազիւ կրնար խուռն բաղմութեամբ եկող հիւրերուն խահուէ բաւեցնել: Մէկ սկահակ խահուէն, Նոր Եօրկին կրկին գնովը կը ծախուէր, եւ ինչպէս կ'ենթադրուի՝ անկեց շատ անպիտան էր: Վերջապէս ոմանք մտածեցին Սան Ֆրանչեսկոյ լրագիր մը հաստատել: Բայց ինչպիսի լրագիր: Ոսկւոյ լրագիր մը, որն որ պիտի պատմէր թէ աս կամ ան բովին մէջ ինչ գտնուէր է, ամենէն ընտիր ոսկւոյ հանքերն որոնք են. եւ վերջապէս ոսկի բրելու ամենէն յարմար ու դիւրին միջոցները պիտի սորվեցնէր: Սան Ֆրանչեսկոյի մէջ մարդ չկար որ աս լրագրէն չառնուր. մինչեւ խմբագիրը ստիպուեցաւ խոստովանիլ որ ինքն ամենէն աղէկ ոսկւոյ բովը գտած է: Ամենէն ետքը չէնք կրնար անյիշատակ թուղթ նաեւ կրակի հնարագիտութիւնը: Ով որ Սան Ֆրանչեսկոյ ստրկի կարօտութիւն կ'ունենար կամ պարտատէրներէն կը նեղուէր, տունը կրակի կու տար: Սան Ֆրանչեսկոյի նոյն ժամանակուան տներն ըստ մեծի մասին փայտէ էին, իսկ ջուր ամենեւին չունէր: Ուստի տեղ մը կրակ ելլելուն պէս՝ բնակիչները սովորութիւն ունէին կրակին մէջ վառօդի տակաւներ նետել, կարծելով որ տունն օդն ելլելու որ ըլլայ՝ կրակը կը գաղթի: Իրօք ալ տունն օդը կ'ելլէր, բայց ասդին անգին յատաճած կայծերէն ուրիշ ճամբաներու տները կը բռնկէին: Սան Ֆրանչեսկոյ ինչպէս ըսինք՝ ջուր չկայ. բայց ինչ վնաս աղէկ կարգաւորեալ հրէջներն ունի, որոնք տեղ մը կրակ ելլելուն պէս՝ պարապ ջրացաններով դիւահարներու պէս կը սկսին ասդին անգին վազվազել, եւ ջրացանով կրակն աւելի կը փչեն: Այսպէսով պարաք ունեցողը տնով տեղով կ'այրէր, եւ բոլոր պարտքերէն նոյն իսկ ապագաներէն ալ կ'ազատէր:

ՐԱՐԹԱՅԻՆ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Մակդղիկը մտնելէն վեր՝ Հեղինէն միտքը պաշարող տխուր մտածմունքներուն մէջ ընկղմած, ամենեւին ուրիշ բանի միտ չէր գնէր։ Այսպէսով խել մը ժամանակ անցաւ, գիշերուան մութը բոլորովին կոխեց, եւ լուսնոյն ճառագայթները սեւամութիւնը ամպերը պատուելով՝ փոթորիկեալ երկինքն ու մրկակից ալիքները սկսան լուսաւորել։

Անտարակոյս քանի մը մղոն ճամբայ քսած ենք, ըսաւ վերջապէս Մարթային, երբ որ անիկայ թիակափայտներուն կը ցուցնէր հեռուն կեցող նաւը, որն որ հաղիւ սեւ կէտի մը պէս կը նշմարուէր։

Անպէս է, պատասխանեց Մարթա, նաւը ցամաքէն շատ հեռացեր է. ի վերայ այսր ամենայնիքի մը ետքը կ'ը հասնինք։

Օրիորդն ասով քիչ մը ապահովութիւն ստանալով, ալ բերնէն խօսք մը չհանեց. Գլուխը ձեռունքներուն կ'ընկնէր, առաջին մտածմանցը մէջ ընկղմեցաւ մնաց, Մէյ մ'ալ յանկարծ Մարթային ձայնը լսեց, որ Աւստիկ հասանք, կը գոչէր։

Աս աղաղակէն արթննալով, գլուխը վեր վերցոց, չորս կողմը նայեցաւ, եւ քանի մը վայրկեան սրանչացած մնաց՝ առջեւ բացուած շքեղ տեսարանը տեսնելով։ Ծովը՝ նոյն տեղը ծովեզերքին մօտ եղածէն հանդարտ կ'երեւար. երկինքն այնչափ ամպոտ չէր. գիշերուան լուսութիւնը միայն թիակներուն ձայնէն ու ծովեզրը զարնուող ալեաց հեռաւոր խոխոջիւնէն կ'աւրուէր։ Աչքին առջեւը մեծ ու փառաւոր նաւ մը կեցած էր, որուն առագաստները՝ լուսնոյ ճառագայթներուն տակ՝ սպիտակ լուսով մը կը փայլէին։

Կը տեսնէ՞ս, ըսաւ Մարթայ նաւակաւարին. հիմայ համազուեցար որ օդէն կը հասկընամ եղբւր։ Ահաւասիկ ըսածիս պէս՝ առանց փոթորիկի հասանք։

Ստոյգ է՝ նաւը հասանք. բայց ոչ դուք ընելու ճամբորդութիւննիդ լմնցուցած էք, ոչ ալ ես ու ընկերներս՝ ծովեզրը դարձած ենք։ Շատ կը տարակուսիմ որ փախազէն աղատած ըլլանք։

Ո՛վ կայ հոն, գոչեց նաւուն վրայ սպասող պահապանը։

Բարեկամ, Մարթա լալըզայ, գոչեց Հեղինէին ընկերը՝ թաշկինակը շարժելով։ Անմիջապէս նաւուն յարկը նաւաստիներով լեցուեցաւ, որոնք շուտ մը կախալ թիկնաթոռ մ'իջուցին մակուկին մէջ։

Օրիորդ, վրան նստեցէք, ըսաւ Մարթա Հեղինէին։ Ա՛լ հիմայ օդէն փախալու բան չունիք։ Կարծեմ՝ զձեզ բռնադատելուս համար՝ ինծի չէք նեղանար։

Չէ, պատասխանեց Հեղինէ, չնորհալաւ եմ։

Սակայն խեղճ օրիորդին սիրտը սաստիկ կը զարնէր, բոլոր մարմնովը տերեւի պէս կը դողդողար. վրան մարեկը կու գար։

Մարթա աս տեսնելով, ձեռքէն բռնեց եւ այլայլութեամբ մը՝ Օրիորդ, հիւանդ էք, ըսաւ։

— Հիւանդ չեմ, բայց...

— Բայց, ինչ. դեռ փոթորիկէն կը փախալ։

Խեղճ օրիորդը պատասխան չտուաւ. աւելի կ'ուզէր յանձն առնուլ որ զգացած անձկութիւնը՝ տղայական վախէ ծագած համարուի, քան թէ բուն ճշմարիտ պատճառը յայտնել։ Մարթա ալ զինքը նորէն չթախանձեց։

Երբ որ խել մը ատեն վարանքէն վերջը՝ օրիորդը թիկնաթոռին վրայ նստաւ, ընկերը նշան տուաւ, եւ շուտ մը թիկնաթոռը վեր քաշուելով, Հեղինէն նաւուն մէջ կը գտնուէր։

Մարթա հագուած երիտասարդ մը որն որ աղնուականի ծառայ կ'երեւար, զինքը թիկնաթոռէն վար իջեցուց։ Իսկ նաւաստիներն ու քանի մը ճամբորդներ չորս կողմն առած՝ մտադրութեամբ ու լուսութեամբ իրեն կը նայէին։

Տիկին, կը հրամայէր որ զձեզ սենեակը տանիմ, ըսաւ երիտասարդը, թէ կ'ուզէք սպասել մինչեւ որ ընկերնիդ ալ վեր ելլէ։

Կը սպասեմ, պատասխանեց Հեղինէ, Ասան զի թէպէտ այնչափ հետաքրքիր բաղմունքեան տեսիլ ըլլալուն վրայ կ'այլապէս, ի վերայ այսր ամենայնիք կը բաղձար որ ծանօթ մէկը զինքը ներկայացնէ իրան։ Շէնի կոմսուհւոյն։ Սպասաւորը զինքն ողջունեց եւ հեռացաւ գնաց։

Կը փախամ որ ցամաքէն հոս գալու ատեն՝ մեծ նեղութիւն կ'ընայ ըլլած, ըսաւ Հեղինէին ճամբորդներէն մէկը։ Փոթորիկ մը փրթելու վրայ էր, բայց բարեբախտութեամբ հովը դադրեցաւ։

Զմեզ հոս բերող նաւաստիներն ալ նոյն վախն ունէին, պատասխանեց օրիորդը. ամոր համար ալ շատ վախ կ'ընայ... Բայց կրնայի. Պարոն, համարձակիլ հարցնելու...։

Նոյն վայրկեանին Մարթա նաւուն յարկը գալով, մեծ զարմանք ցուցուց զՀեղինէն տակաւին հոն գտնելուն վրայ, եւ հարցուց թէ ինչու զինքը սենեակը չէն տարած։

Ես ուզեցի հոստեղծ ձեռք սպասել, պատասխանեց Հեղինէ։

Մարթա յարգութեամբ մը ծռեցաւ, զինքն առաւ, շքեղ զարդարուած սրահ մը տարաւ, եւ անմիջապէս դուռս ելաւ որ բանը կրան — Շէնի կոմսուհւոյն իմացընէ։ Հոն օրիորդը սաստիկ այլայլութեամբ բազմեցի մը վրայ նստաւ, եւ աչուները դրան վրայ սեւեռած՝ ամէն բոլոր կոմսուհւոյն գալուն կը սպասէր։

Բայց քիչ մը ետքը Մարթա առանձին ներս մտաւ, եւ հետը բերած ուտելիքը սեղանին վրայ դնելով, կոմսուհւոյն կ'աղաչէ որ իրեն ներքե, ըսաւ։ Չկարծելով որ այսչափ ուշ ատեն հոս հասնիք, պառկեց։

— Իսկ աղջիկները։

— Անոնք ալ պառկած են։ Բայց վաղը առտու կանուխ զինքը ամենքը կը տեսնէք։ Տիկնայն հետ կ'ուտելէն ետեւ, մէկ տեղ ցամաք կը դառնանք ու Մարսիլա կ'երթանք։ Իսկ եթէ եղած առաջարկութիւններուն չէք հաճիր, զձեզ Նիմ կը տանիմ։

Հեղինէ հանդարտելով՝ քիչ մը կե-

րակուր կերաւ, որուն շատ հարկաւորութիւն ունէր, որովհետեւ վախէն ու անձկութենէն բոլոր ճամբորդութեան առանց բերանն ամենեւին բան մը չէր կրցած դնել։

Կերակուրը լմնցնելէն ետեւ, Մարթա զինքը սրահին չորս կողմն եղող պղտիկ սենեակներէն մէկը տարաւ, ուր անկողին մը եւ ամթոռ մը կար, եւ ըսաւ. Ահաւասիկ անկողիննիդ. նայեցէք որ աղէկ քնանաք. անշուշտ խիստ յոգնած պիտ'որ ըլլաք։ Կը յուսամ որ աղէկ մը հանգչելէն ետեւ, այսօրուան նեղութեան դիմացը՝ վաղը կ'ուրախանաք։ Գիշեր բարի. ես ալ այնպէս յոգնած եմ որ յուսամ թէ զիս անմեղաբիր կ'ընէք՝ աւելի երկայն ժամանակ ձեր քովը չկենալուս համար։

— Չեք հանգստեան նայեցէք. վաղը կը տեսնուինք։

— Եթէ բանի մը հարկաւորութիւն կ'ունենաք, աս տախտակաման անջրպետը զարկէք։ Որն որ ձեր խուցն խմէս կը բաժնէ։

Աս վերջին խօսքին վրայ բոլորովին հանդարտեցաւ Հեղինէ, որն որ առանձին մնալուն վրայ քիչ մը անհանգիստ կ'ըլլար, թէեւ ապահով էր որ կրան — Շէնի կոմսուհւոյն պաշտպանութեան տակ ըլլալով, ամենեւին մէկ կողմանէ վախճալիք չիկրնար ունենալ։

Աղօթքն ընելէն ետեւ՝ զգեստներովն անկողնոյն վրայ նետուեցաւ, բայց քունը չտարաւ։ Նոյն օրը պատահածները, կոմսուհւոյն գտնելու ընդունելութեան վրայ ունեցած տարակոյրը, պատերազմական նաւու մը մէջ գտնուիլը, աս ամէն բան միտքը զբաղեցնելով, թող չէր տար որ քնանայ։ Հաղիւ առտուան դէմ՝ ծանրացած աչուները գոցուեցան։

Արթնցած ատենը՝ ժամացոյցը նայեցաւ, եւ զարմացմամբ տեսաւ որ ժամը տասն է։ Ժամանակին այնչափ ուշ ըլլալուն վրայ այլայլելով, շուտ մը ցատեց ելաւ, եւ սրահը գնաց, ուր կը յուսար որ կրան — Շէնի կոմսուհւոյն իր դատերացը հետ կը գտնէ։ Բայց հոն մէկը չգտաւ. ամէն բան նախընթաց իրիկունը ձգածին պէս մնացած էր։ Ուստի ամթոռ մ'առաւ նստեցաւ, միտքը դնելով որ սպասէ՝ մինչեւ որ մէկը ներս գայ։

Քանի մը վայրկեան ետքը իրեն այնպէս երեւցաւ որ նաւը կը քայլէ, որուն վրայ արտաքին կարգի զարմացաւ։ Երբ որ թէ ասոր եւ թէ զինքն այնպէս առանձին ձգելէ նուն վրայ կը մտածէր, մէկէն դրան ու անաճայն մը լսեց։ Առանց գիտնալու թէ ինչու՝ սկսաւ դողդողալ, սիրտը սաստիկ շուտութեամբ կը նետէր, եւ աչուներն անձկութեամբ դուռը սեւեռած կ'ընայէր։

Մէյ մ'ալ դուռը յանկարծ բացուեցաւ, եւ ներս մտաւ... Էդուարդ Մոնրուէրեան նաւագետը։

Հեղինէ սարսուաց, եւ իրմէ հեռանալով՝ ամթոռի մը վրայ նստաւ։ Մէկէն հազար ու մէկ երկիւղներ ու սողալի կասկածներ միտքը պատեցին, եւ դողդողին ձայնով մը հարցուց թէ ի՞նչ կը նշանակէ աս անանկալ այցելութիւնը։

Գուցէ օր մը կ'իմանաք, օրիորդ, պատասխանեց նաւագետը։ Հիմա կ'ընկնայ չեմ կրնար հետաքրքրութիւննիդ լեցնել։

— Իսկ Արան — Շէնի կոմսուհին :
— Որչափ որ ես գիտեմ, Արան — Շէնի կոմսուհի անուամբ մարդ չկայ :

— Ուրեմն զիս խորհրդ էն :
Արեւել է, պատասխանեց նաւապետը :

Ասոր վրայ խեղճ օրիորդին երակացը մէջ արիւնը վախէն սկսաւ սառել : Տեսաւ որ Մարթային հաւատարմով՝ նենդաւոր կնոջ մը ձեռքն ինկեր եւ անգութ ու հզօր թշնամեղ մը մատնուեր է : Զօրութիւնը սկսաւ սպառել : Կարծես թէ թուի ամպ մը աչուրները կը մթնցնէր : չինալու համար՝ չորս կողմի առարկաներուն փաթթութեանցաւ :

Ար տեսնեմ որ շատ կ'այլայլէր, բաւաւ նաւապետը, ձայնին բնական խտուրտութիւնը մեղմացնելու ջանալով : Բայց այլայլելու եւ վախալու բան չկայ : Զձեզ հոս բերել տարուս պատճառն ան չէ, զորն որ կարելի է կը կարծէք : Չէ. ձեր պատուոյն կողմանէ վախնալու ամենեւին առիթ չունիք : Հոս ամէն մարդ ձեզի հետ այնպիսի մեծարանք կը վարուի, իբրեւ թէ ձեր սեպհական տան մէջ ըլլայիք : Իմ նաւուս վրայ կը գտնուիք : Մինչեւ որ մեր ճամբորդութեան նպատակը հասնինք, Մարթայէն զատ մարդ հոս ոտք չիկոխեր :

Արնամ հարցնել թէ նոյն նպատակն ուր է, հարցուց Հեղինէ, որուն վախը ծովագետին վերջին խօսքերէն քիչ մը մեղմացած էր :

— Հոն հասած ժամանակնիդ կ'իմանաք : Անկից յառաջ խօսին արգելեալ է :

— Ուրեմն ուրիշին հրամանաւ կը գործէք :

— Զձեզ հոս բերել տուողն էս ըլլամ, ուրիշն ըլլայ, միշտ նոյնչափ համբերութեան կարողութիւն ունիք :

— Բայց, Պարոն, զիս ամէն աստուածային ու մարդկային օրինաց դէմ ինչպէս կրնաք բռնութեամբ հոս պահել : Պէտք է որ զիս նորէն ցամաք հանել տաք :

— Բարկութիւննիդ չափաւորեցէք, որովհետեւ անօգուտ է : Գլուխնիդ եկած շարքերն համբերութեանն ուրիշ դարման չունիք :

Աս ըսելով՝ ծաղրական արգահատութեամբ մը Հեղինէին նայեցաւ, եւ ձգեց դուրս ելաւ : Խեղճ աղջկին առանց բերան բանալու, թող տուաւ որ երթալ. եւ ոչ իսկ փորձ ըրաւ անոր ետեւէն դուրս ելելու : Քիչ մը ետքը դողողուն քայլերով պառկելու խուցը գնաց, եւ դուռը գոցելով՝ կիսամուս անկողնոյն վրայ ինկաւ :

Իսկ մը ատեն աս վիճակին մէջ մնալէն ետեւ, քիչ մը հանդարտելով, սկսաւ ինք իրեն մտածել : Բայց որչափ աւելի կը մտածէր, այնչափ ալ ցաւերը կը սաստկանային : Իրեն այնպէս կ'երեւար թէ Աստուած զինքը բոլորովին թող տուեր է : Բայց իր կենդանի հաւատքը դարձեալ իրեն քաջաբերութիւն տուաւ : Մտածելով որ գուցէ կարենայ կերպով մը իր աղատութիւնը ձեռք բերել, սրահը գնաց, եւ փորձեց որ արդեօք կրնայ դուռը բանալ, զորն որ նաւապետը դուրս ելած ատեն գոցած էր : Բայց բոլոր ջանքը պարտաւ : Իսկ քիչ մը անգամ ուժգին պոռալ, մինչեւ յոգնելով ու ձայնը քաշուելով, գնաց նորէն

անկողնոյն վրայ ինկաւ, եւ մարդիկներէն օգնութիւն չկրնալով յուսալ, ինք զինքը բոլորովին աստուածային նախախնամութեան յանձնեց, որն որ իր թշուառութեանց մէջ միակ ապաւենն էր :

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Հաղիւ քանի մը րոպէ անցած էր՝ Հեղինէին խուցը քաշուելէն վեր, մէյ մ'ալ դուռն ուժգնութեամբ դարձուեցաւ : Օրիորդն ելաւ դուռը բացաւ, նաւապետը խուցէն դուրս եկաւ, շուտ մը ձեռքն անոր բերանը դրաւ, որպէս զի չկարենայ պոռալ, եւ ըսաւ. — Քիչ մը յառաջ հանած սաստիկ աղմուկնիդ ինչ պիտի ըլլայ : Եթէ մէյ մ'ալ պոռալու ըլլաք, բանեքնիդ բուսած է : Գիտէք որ իմ իշխանութեան տակն էք. նաւուն մէջ գտնուողներուն ամենուն կեանքն իմ ձեռքն է : Ուստի նայեցէք որ խելք է՝ ինք զինքնիդ բարկութեան հանդիպելու վտանգի մէջ ձգել, ուրիշներէն օգնութիւն խնդրելու համար, ուր որ օգնութիւն ընող ալ չկայ :

Ա՛լ չեմ պոռար, պատասխանեց Հեղինէ վախով : Բայց, Պարոն, ինչ պատճառի համար զիս հոս իբրեւ բանտարկեալ կը պահէք :

— Չեղի պատասխան տալու պարտականութիւն չունիմ : Միայն աս կ'ըսեմ որ հոս տեղը գտնուիլնիդ, վէպերու մէջ պատմուած յափշտակութիւններուն նման չկարծէք : Մէյ մը զրուցեցի, հիմա նորէն կը կրկնեմ, որ ձեզ հոս բերել տալուս նպատակը՝ բոլորովին տարբեր է անկից, զորն որ մեր տունը գտնուած ժամանակ նիդ երբեք բերնէն փախած անխորհուրդ խօսքերը ձեզի կարելի է կարծել տան :

Պարոն, նպատակնիդ ինչ որ կ'ուզէ ըլլայ, ըրածնիդ միշտ եղեռնագործութիւն մըն է : Դուք հոս իբրեւ բացարձակ տէր կ'իշխէք. բայց ձեզմէ վեր արդար Աստուած մը կայ, որն որ մեզքն անպատիժ չիթողուր, Աստուած մը՝ որն որ ինք զինքը՝ Հայր որբոց, եւ հարստահարեալ անմեղութեան պաշտպան կ'անուանէ :

Աս հանդարտութեամբ ու հաստատութեամբ ըստած խօսքերը՝ նաւապետին վրայ այնպէս մեծ ազդեցութիւն ըրին, որ մէկէն դոյնը նետեց, սկսաւ դողալ. բայց շուտ մը դարձեալ իր առաջին յանգնութիւնը ստանալով, Եթէ Աստուած ձեզ աղատել կ'ուզէ, ըսաւ, թող աղատէ : Իսկ մարդիկներուն կողմանէ՝ թէ եւ բոլոր աշխարհք մէկտեղ դայ, ձեզ չեն կրնար աղատել :

— Հայհոյութիւն մ'ընէք, Պարոն : Աստուած իր պաշտպանութեան տակ առած անձինքն աղատելու համար՝ հրաշք ընելու հարկաւորութիւն չունի. շատ անգամ զմարդիկ ձեռք կ'առնու իր արդարութիւնն ու բարութիւնը ցուցնելու համար :

— Ար տեսնե՞նք : Բայց մինչեւ որ ձեզ հոս համար աս աղատութեան ժամը զարնէ, մի մոռնաք որ ձեր կեանքը ձեր լուրջութեան կախուած է. Եթէ մէյ մ'ալ պոռալու ըլլաք, բերաննիդ ընդ միշտ կը գոցուի : Աս ըսաւ ու ձգեց դուրս ելաւ : Իսկ

Հեղինէ առանձին մնալով, դարձեալ սկսաւ եռանդեամբ աղօթք ընել : Ա՛լ յառաջուան վհատութիւնը չէր զգար. կարծես թէ ներքին ձայն մ'իրեն կ'ըսէր որ աղօթքը լուսած է, եւ սպասած օգնութիւնը շուտով կ'ընդունի :

Քիչ մը ետքը սկսաւ չորս կողմը մթննալ, եւ օրիորդը հաղիւ կրցաւ ժամացուցին վրայ նշմարել որ ժամը հինգն է : Նոյն միջոցին նաւուն ամէն կողմերէն աղաղակներ կը լսուէին, եւ իր փակուած խուցին քովերէն մարդիկ վազելով՝ կ'երթային կուզային : Իսկ նաւուն երեքուսն ան աստիճանի կը սաստկանար, որ խեղճ աղջկին իմացաւ թէ ձկնորսներուն գուշակած մրիկը վերջապէս սկսած է :

Չկրնալով հանդարտ կենալ, ոտք ելաւ, եւ պատուհանին մօտիկնալով՝ տեսաւ որ ծովը բոլորովին փրփրով ծածկուած է. ալիքներն ալ այնպիսի սաստկութեամբ ազակներուն կը զարնուէին, որ կարծէր թէ պիտի խորտակին : Աչուրները երկնից դարձնելով՝ տեսաւ որ սեւաթուր եւ սպառնալից ամպեր զարհուրելի արագութեամբ կ'անցնէին կ'երթային : Սաստիկ հով մը նաւուն չուաններուն եւ առաջաստներուն մէջէն՝ միակերպ ու տխուր կերպով մը կը սուլէր :

Հեղինէ դարձեալ անկողնոյն վրայ տաւառեցաւ, եւ մէկ կողմանէ երկնից օգնութիւնը խնդրելով, մէկալ՝ կողմանէ հանդարտութեամբ կը սպասէր որ բախտն ուրիշուի :

Նոյն միջոցին նաւապետը ձեռքը լապտերով մը ներս մտաւ : Երեսին գոյնը բոլորովին նետած էր, աչուրները դարձած էին, եւ իր յառաջուան վէս ու յանդուրան կերպարանաց վրայ՝ սաստիկ վախ ու վհատութիւն նկարուած էր : Առանց Հեղինէին մօտ դնելու, սենեկին պատուհանին մօտեցաւ : Իսկ որք աղջկը մտածելով որ կարելի է նոյն վայրկեան փախելու միակ ատենն ըլլայ, շուտ մը դէպ ի սրահ վազեց ու դռնէն դուրս ելել կ'ուզէր :

Բայց նաւապետը ետեւէն հասաւ, բազկէն բռնեց, եւ վրան մեղքին նայուածք մը արձակելով, նորէն խուցը տարաւ. պատուհանին փեղկերը գոցեց, չորս կողմը նայեցաւ՝ որ ամէն բան ի կարգի է, եւ առանց խօսք մ'ըսելու՝ կը ձգէր կ'երթար : Հեղինէ փորձեց անոր ետեւէն դուրս ելել : Աս տեսնելով՝ նաւապետը մէկէն քիչ մը շփոթեցաւ, բայց շուտ մը ինք իրեն եկաւ, եւ աղջկին ուժգնութեամբ ներս հրելով՝ ելաւ դուռը :

Խեղճը տապալեցաւ, գետինն ինկաւ, ուր իսկ մը ատեն փուռուած մնաց, մինչեւ որ նաւուն շարժելովն ինքն ալ գլորեւելով եւ կարասեաց զարնուելով, ալ ստիպուեցաւ ելել՝ անկողնոյն վրայ նետուել :

Փոթորին երթալով կը սաստկանար, նաւը խաղալի մ'եղած էր ալիքներուն, որոնք սաստկութեամբ չորս կողմանէ վրան կը յարձակէին. հովն անդադար կը մտնէր, երկնից կը գոռար, երբեմն ալ թրեղանթի նաւուն մեծ վտանգի մէջ գտնուելուն նշանը կու տար : Հեղինէին անանկ կու գար որ ալեաց մէջ ընկղմող դժբախտներու աղաղակը կը լսէ. ուստի սարսափած՝ գլուխը վերմակին տակ խոթեց :